

Logos-Merkezcilik Temelinde Weber’de Batı ve Doğu Kavramları Weber’s Concepts of West and East on the Basis of Logos-Centrism

Umut ERDOĞAN*, Tuğça POYRAZ**

Öz

Batı ve Doğu’nun farklı tarihsel süreçler geçirdiği ve Batı’nın Doğu karşısında mutlak biçimde ileri ve üstün olduğunu kabul eden Avrupa-merkezcilik, düşünsel yapısını logos-merkezcilikten almaktadır. Batı metafiziğinin ve idealizminin dayandığı logos-merkezcilik, evrensel akılcı çerçevenin dışında kalan her tür şeyi önemsizleştirmektedir. Batı ve Doğu’nun bir karşıtlığı temsil ettiği epistemolojik kabulünün temelinde ise logos-merkezciliğin kurduğu düalizm yatmaktadır. Batı düşüncesinde hakim olan düalizm, birliğe ulaşabilmek adına ihtiyaç duyulan karşıtlıklar olarak süregelmektedir. Batı ve Doğu ayrımının bu düşünsel çerçeve içinde kurulmuş ve sürdürülmektedir. Aklın duygular karşısındaki üstünlüğü, Batı ve Doğu karşıtlığına yansımakta ve bu düalist yapı, Batı medeniyetinin diğer medeniyetler karşısındaki benzersiz konumuna dair söylemi oluşturmaktadır. Bu makale kapsamında Batı düşüncesinin belirleyicisi olan logos-merkezcilik yaklaşımı, Weber’in sosyolojisinde Batı ve Doğu ayrımı üzerinden değerlendirilecektir. Bu amaçla Avrupa-merkezcilik yaklaşımı ve yaklaşımın temelini oluşturan logos-merkezciliğe yer verilecek, Derrida’nın düşünceleri doğrultusunda Batı düşüncesinde logosun konumuna değinilecektir. Son olarak Avrupa-merkezcilik bir felsefeye sahip olduğunu ileri sürdüğümüz Weber’in çalışmalarındaki logos-merkezciliğin yansımaları, Batı ve Doğu kavramları üzerinden yönetim, kapitalizm, din ve şehirleşme olguları üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: Weber, eylem tipleri, logos, Derrida, Avrupa-merkezcilik.

Abstract

Because its intellectual structure depends on logos, Eurocentrism accepts that the West and East have different historical processes and that the West is superior to the East. Logos, on which Western metaphysics and idealism is based, accepts anything irrational outside of the universal-rational framework. The dualism established by logos-centrism underlies the epistemological acceptance that the West and East represent an opposition. Dualism presents the contrasts needed in the understanding of unity in Western philosophy. The distinction between West and East is made and maintained within this intellectual framework. The superiority of reason over emotions is reflected in the opposition of West and East, and this dualist structure constitutes the discourse about the unique position of Western civilization against other civilizations. Within the context of this article, the logos-centric approach, which is the determinant of Western philosophy, will be evaluated through the distinction between West and East in Weber's sociology. For this purpose, Eurocentrism and the logos that form the basis of the approach will be included, and the position of the logos in Western philosophy will be mentioned in line with Derrida's thoughts. Finally, the reflections

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: erdogan.e.umut@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5856-3725

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: tpoyraz@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3717-4728

of logos in the works of Weber, who we claim to have a Eurocentric philosophy, will be discussed through the concepts of administration, capitalism, religion and urbanization through the concepts of West and East.

Keywords: Weber, action types, logos, Derrida, Eurocentrism.

Giriş

Avrupa-merkezcilik, Batı ve Doğu'nun birbirinden tamamen farklı iki varlık olduğunu kabul ederek, Antik Yunan'dan aldığı düalist düşünce biçimi üzerinden Batı ve Doğu'yu bir karşıtlık içinde sunmaktadır. Batı dışındaki toplumların geri kalmışlığını kabul eden Avrupa-merkezci yaklaşım Batı kültürünü en üstün kültür olarak değerlendirirken, Batı modernitesini de tek modernite biçimi olarak görmektedir. Aklın önderliğindeki Batı, gelenek ve duyguların merkezi konumda olduğu durağan Doğu karşısında ilerlemenin sembolüdür. Doğu ancak Batı'ya ulaşma gayreti içinde olabilecek, Batı tarafından yönetilmeye, yönlendirilmeye muhtaç konumda olabilecek bir varlık biçiminde yansıtılmaktadır. Batı, aklın gücüyle hareket ederken Doğu'nun durağanlığının ve geri kalmışlığının nedeni duygular ve gelenektir.

Batı düşünce geleneğinin logos-merkezli yapısı, modern Batı kültürüne hâkim olan düalist akıl yürütmenin, ilerlemecilik anlayışının ve hümanist bakış açısının temelinde yer almaktadır. Araçsallaşan akıl olarak Batı kültüründe karşımıza çıkan logos, ben ve öteki ayrımlarını yaratarak akıl ve duygu arasında kurduğu ayrımı birçok düzleme taşımaktadır. Dolayısıyla Batı'da logosun merkezi konumu, öznenin merkezileştirilmesini yaratarak ayrıcalıklı bir merkez olarak Batı ve Batı'nın bilgisini inşa etmiştir. Fransız düşünür Derrida bu bağlamda yapı söküm yöntemi ile logosun merkezleşmiş konumunu ifşa edip parçalayarak Batı düşüncesinde yer etmiş düalizmi yıkmayı amaçlamaktadır. Ontolojik bir emperyalizme dönüşmüş olan Batı'nın logos-merkezciliği, akıl karşısında öteki haline getirilen Doğu'yu yok etme projesine dönüşmüştür. Bu düşünce biçimi akademik olarak da beslenerek, birçok bilim insanı tarafından benimsenmiştir.

Avrupa-merkezci düşünce geleneği içinde yetişen isimlerden biri olan Weber Batı dünyasındaki hesaplanabilirlik ilkesinin Batı kültürünün eşsiz bir özelliği olduğunu ifade ederek, Antik Yunan'dan beri devam etmekte olan logos-merkezli düşünce biçiminin Batı rasyonalitesini yaratarak onu ayrıcalıklı ve üstün bir konuma yerleştirdiğini ileri sürmektedir. İçinde yaşadığı dönemin oryantalist bakış açısından etkilenen Weber, Batı karşısında dezavantajlı ve ikincil konumda görülen Doğu'nun kabul edilen geri kalmışlığını da rasyonelleşme kavramı bağlamında değerlendirmektedir. Modern Batı kültüründe akıl ve tekniğin hâkimiyeti Batı'yı üstün kılarken geleneksel yapının ve düşünce sisteminin korunduğu Doğu toplumları mahkûm oldukları geri kalmışlık içindedir. Toplumsal örgütlenmede rasyonelleşemeyen Doğu, Weber'in çalışmalarında toplumsal ve ekonomik anlamda Batı'nın geri kalmış ötekisi olarak yer almaktadır. Weber'in sosyolojisindeki rasyonelleşme kavramı bu bağlamda Batı ve Doğu toplumlarının farklılaşmasında belirleyici konumdadır.

Avrupa-Merkezcilik Nedir?

Batı ve Doğu arasında kültürel ve tarihi bir ayrım yaratmayı amaçlayan Avrupa-merkezci yaklaşım, özellikle de oryantalistlerin görüşlerine yansıyan Batı/Doğu karşıtlığı, oryantal despotizm siyasi kuramının bir ürünü olarak yaratılmıştır. Machiavelli, Montesquieu, Mill, Marx ve Weber'in çalışmalarına yayılmış olan (Hobson, 2020, s. 227) oryantal despotizm kuramı, Batı karşısında Doğu'nun geri kalmasını Doğu toplumlarında düşüncenin, toplumsal örgütlenmenin, siyasi kurumların devrimci biçimde yeniden yapılanmadan yoksun oldukları için, toplumsal evrimlerinde eksik kaldıklarını öne sürmektedir. Avrupa-merkezcilik, Batı ve Doğu'nun birbirinden farklı toplumsal yapıya ve tarihe sahip olduğunu kabul ettiği için farklılıkları oluşturan süreçlere dair açıklamaları da bu çerçevede sunmaktadır. Batı, dinamik biçimde ilerlerken Doğu geri kalmaya mahkûm biçimde, durağandır. Özellikle mozaik toplum kuramında kapitalizmin Batı'da ortaya çıkmasına karşılık Doğu'da gelişmemesi üzerine sunulan açıklama, Doğu'nun durağan yapısının feodal/dini bir yapı olması nedeniyle sınıflı bir toplum oluşturmaktan yoksun oluşuna bağlanmaktadır. Batı'daki özerk ve laik ortam, ticari bir orta sınıfın gelişmesine imkân tanırken Doğu'nun toplumsal gruplardan oluşan mozaik yapısının gelişme dinamiğini sağlayamadığı öne sürülmektedir.

Durağan toplumsal yapıya sahip Doğu imajı, devrimlerin yokluğu tezi gibi iddialarla da sürekli biçimde geleneksel, Batı'nın gelişmeyen ötekisi olarak sunulmaktadır (Turner, 1984, ss. 108-109). Doğu'nun durağan ve gelişmeye kapalı yapısı, Peter Pan teorisine de yansıyor, Doğu'nun büyümek istemeyen bir çocuk olarak, aciz, merak edilesi, egzotik ancak yönetilmesi gereken bir öteki portresini sunmaktadır. Batı, Doğu'nun değerlerini küçümsemekte, Doğu ve Batı kategorileri üzerinden hiyerarşik bir düzen yaratmaktadır (Hobson, 2020, s. 229). Doğu, Batı'nın eksik, geri kalmış ötekisi olarak ilerlemeci Batı'nın aksine durağan, devrimlerden yoksun, gelişmeye kapalı, dağınık yapısı yüzünden modern dönemin itici güçlerine sahip olmaktan uzak, laik ve demokratik yönetimler yerine dine dayalı despotizmin egemenliğinde, akrabalık bağlarıyla kurulu bir düzenin modernleşmemesi yüzünden Batı'ya asla yetişemeyecek bir öteki olarak yansıtılmaktadır.

Modern dünyada özgürlük, demokrasi, kardeşlik, evrensel hümanizm gibi kavramların kaynağı olarak gösterilen Batı medeniyeti, Avrupa-merkezci kategoriler ile toplumları, kültürleri sınıflandırarak sömürgeci amaçları doğrultusunda yarattığı kavramları işlevsel kılmaktadır. Doğu'yu devrimlerden ve ilerlemeden yoksun olarak konumlandıran Batı, kapitalizme içkin koşulların Doğu'daki yokluğuna işaret ederek Doğu'yu sömürgeleştirmek için bir zemin ve söyleme sahip olmaktadır. Kendisini bir evrenselcilik olarak gösteren Avrupa-merkezcilik, içinde yaşanılan zamana dair tüm sorunları aşmanın tek yolunun Batı'yı taklit ve takip etmek olduğunu öne sürerek, ötekileştirme stratejilerine dayanak sağlamaktadır (Amin, 2007, s. 14). Batı modernitesini tek modernite biçimi olarak kabul eden Avrupa-merkezcilikte Batı dışındaki gerçeklik kendi kavramlarını üretmeye muktedir bir yapı olarak görülmediğinden Batı dışının kavramları, Batı'ya dayandırılarak üretilmektedir. Avrupa-merkezci düşünce kategorileri bu bağlamda merkez olan Batı'nın ötekisi olan Batı-dışının gerçekliğine göre üretilmez. Bu yüzden modern olanı tanımlayabilmek için Batı, bir "öteki"ye ihtiyaç duyduğunda, Doğu, bu öteki olarak kurgulanmıştır. Ötekinin Avrupa-merkezci inşasında Rönesans, neyin modern olarak tanımlanacağına dair kültürel parametreleri oluşturan egemen anlayışın doğduğu dönemdir (Bhambra, 2015, s. 115). Batı'ya yüklenen merkez konumu dolayısıyla kültürlerin farklılık ya da benzerlikleri de Batı'ya uzaklık ya da yakınlıklarına göre belirlenmektedir (Bhambra, 2015, s. 80).

Batı medeniyetinin üstünlüğü miti ise Avrupa-merkezciliğin yapı taşıdır. Bu nedenle Rönesans, Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi, Batı için modernitenin inşasında kurucu rol üstlenen gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. İnsan aklının üstünlüğüne olan inançla başlayan Rönesans, aklın araçsal kullanımını ile Aydınlanma'nın, evrensel özgürlük, insan hakları gibi kavramlarını dünyaya yaydığı kabul edilen Fransız Devrimi ve bilimsel ve teknik ilerlemenin Batı'daki zaferi olarak sunulan Sanayi Devrimiyle birlikte modern dönemi başlatmıştır. Bu süreç rasyonelleşme, rasyonel insan eylemi ve rasyonaliteye güven çerçevesinde gerçekleşmiştir.

15. yüzyılda Avrupa'da yaşanan toplumsal değişimler, yeni bir çağın başlangıcı olmuştur. Avrupa'nın tarihinde bireyselleşmenin ve özgür bireyin ortaya çıktığı bu dönemde Orta Çağ'ın bireyi yok sayan otoriteleri güç kaybetmiş, Tanrı'nın birey üzerinde kilise aracılığıyla oluşan baskısı yerine Tanrı'ya bizzat kendi başına ulaşmaya, onu keşfetmeye yönelmiş bir insan anlayışı getirmiştir. Özgür birey, Reformun din alanında yarattığı etkiyle dünyayı ve evreni kavramaya girişmiş, Orta Çağ'ı kaplayan skolastik düşünceden kendisini kurtarmaya yönelmiştir. Yaşanan bu değişimler içinde modern bilim ve sanat doğmuş, Rönesans ve Reform önderliğinde modern çağın temelleri atılmıştır (İnalçık, 2013, s. 4). Avrupa kültürünün zirvesi olarak değerlendirilen Rönesans, insan potansiyeline duyduğu sonsuz inancı Neo-Platonculuk ve Hermesçilik'ten almıştır. Avrupa'nın Mısır'a duyduğu saygı, Rönesans boyunca korunmuş, ancak ilerleyen zamanda ilerlemeci tarih anlayışının desteklenmesi amacıyla 14. ve 20. yüzyıllar arasında devam etmesine karşılık, Batı medeniyetinin tarihsel olarak Doğu'dan sonra geldiği için daha iyi olacağına olan inanç yüzünden terk edilmiştir (Bernal, 2016, s. 215).

Batı'nın rasyonelleşmesi süreci, Antik Yunan'daki *logos* anlayışı hâkimiyetindeki bir epistemolojinin inşa sürecidir. Batı, ortak bir köken arayışı sonucunda yöneldiği Antik Yunan'dan Sokrates sonrasında klasik Yunan felsefesinin ortaya koyduğu düşünce sistemini almıştır. Logos, Batı düşünce geleneğine hâkim olan değişmez, mutlak, sabit olan güçtür. Merkezi konumdaki logos, mutlak yapısının sorgulanamaz ve değiştirilemez oluşuyla bir yasadır. Sorgulanamaz, spekülasyona kapalı, bilginin göreliliğini reddeden, nesnel gerçekliğin tek bilgi olacağını kabul eden logos-merkezci yaklaşım, Batı rasyonalitesinin kendisinde

gördüğü merkezi konumun düşünsel temelini oluşturmaktadır. Batı'nın logos-merkezciliğinin kökenleri, Batı'nın kendi bilgisine yüklediği merkezi ve mutlak konumda görünür olmaktadır. Akla uygun olan *logosa* uygun olandır ve akla uygunluğun belirleyiciliği konumu, Batı'dadır.

Batı'nın araçsal aklının ortaya çıktığı Aydınlanma ise, insan aklına duyduğu sonsuz güven ve bu güvenden kaynaklanan aşırı iyimserlik ile insan geleceğinin aklın ışığında yükselişine dair bir inancın simgesidir. İnsan eylemi, Aydınlanmada her açıdan rasyonel olarak kabul edilmekteydi. İnsan eyleminin kontrolünün tamamen rasyonel akılda, yani insanda, olduğu kabulü doğrultusunda akıl, insan aklının aynı zamanda hizmetkarı konumdaydı (Küçükalp & Cevizci, 2019, s. 150). Kaynağını 18. yüzyılda Avrupa'da yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik değişimlerden ve özellikle 16. ve 17. yüzyıldaki bilimsel devrimlerden alan Aydınlanma, Newton'la ulaştığı zirve sonrasında aklın spekülasyon karşısındaki üstünlüğünü ispatlamış oldu. Evrenin yapısını anlamak için aklın ve olguların araç olduğunun kabul edilmesiyle Aydınlanma öncesinde akıl ve duygu düalizmi yıkıldı ve fizikteki yöntemler, dünyayı anlamak için de kullanılabilir yöntemler olarak kabul edildi. Artık birey ve toplumun rotası bilim oldu. Dünyanın düzenini anlamak için kullanılan yöntemlerin ulaşmayı amaçladığı evrensel yasalar, kilisenin ve devletin otoritesi karşısına bilimsel aklın ulaşacağı yasaları çıkararak, yerleşik otorite kurumlarını da sarstı (Turner vd., 2013, s. 20).

Mısır'ı 20. yüzyıla kadar sahiplenilen Batı, Aydınlanma sürecinde Mısır'ı Batıya ait olarak değerlendirdi. Avrupa uygarlığının üstünlüğüne dair gittikçe artan inanç, oryantalizmle de beslenerek Avrupa dışındaki kültürlerin eksikliğine ve geriliğine odaklandı. Irkçılık ve ilerlemeciliğin Avrupa'da yükselişle birlikte Doğu, Aydınlanma sürecinde pasif ve hareketsiz öteki haline getirildi (Bernal, 2016, ss. 310-313). Rönesans ile başlayan modern dönem sonrasında akla verilen önderlik, yeni dönem sonrasında Aydınlanma ile modern düşüncenin düalist karakteri bağlamında akıl ve duygu ayrımının yaratıldığı dönem oldu (Küçükalp & Cevizci, 2019, s. 169). Modern ve modern olmayı tanımlamada Batı düşünce geleneğinin modern ve geleneksel ayrımının temeli, akıl ve duygu ayrımında yatarak, geleneksel düşünceyi de akıl-dışı kategorisine yerleştirdi.

Oryantal despotizm kuramı gibi Batı merkezli kuramlar, Doğu'nun despotluğunun karşısına liberal ve demokratik Batı'yı koyarak, Batı'nın kendisini Doğu'nun totaliterliğinin ve korkunçluğunun karşısına demokrasinin beşiği olarak konumlanmasını sağlamıştır. Doğu despotiktir; ancak saf ve gelişmiş Avrupa, demokratik ve ilerlemecidir. Tüm bunların çıkış noktası olan Rönesans ile birlikte demokratik ve ilerlemeci tarihiyle Avrupa, durağan Doğu'dan üstün konuma çıkarıldı. Yunan mitinin yaratılmasıyla Antik Yunan, Avrupa medeniyetinin biricik temeli haline getirildi ve Rönesans'ın Antik Yunan'ın tüm dinamiklerine sahip olduğu kabul edildi. Rönesans sonrasında Yunan'ın Doğu'ya ait özellikleri ise zamanla silikleştirilerek, abartılmış Avrupalı özellikler ile tanımlanan bir Batı yaratıldı (Hobson, 2020, ss. 228-229).

Aklın üstünde hiçbir gücün varlığını kabul etmeyen Aydınlanma düşüncesi Galileo, Newton, Bacon, Locke, Kant, Hegel gibi düşünürlerin görüşleri önderliğinde şekillenirken geleneksel düşünce biçimine eleştirel yaklaşarak yeni yaklaşımlara doğru keskin bir ayrımın yolunu çizmiştir. Aydınlanmacı akla göre modern dünya bilim ve felsefenin uyum içinde olduğu, her bir varlığın bir nedene göre hareket ettiği bir düzene sahiptir. Batılı kimliği oluşturabilmek adına yaratılan Yunan miti ise, Aydınlanma ve Rönesans'ın düşünsel kökenleri için bir kaynak oluşturdu. Avrupa'nın yekpare bir kültürü ve düşünme biçimini temsil etmesinin karşısında Avrupa dışının tamamen ötekileştirilme sürecinin inşası, Yunan mitinden yararlandı. Buna göre akıl ve rasyonel düşünce, Batı tarihinin tamamında hâkim olan düşünce biçimi olarak kabul edildi. Antik Yunan mitinin kurgulanması, bilimsel Avrupa medeniyetinin Avrupa-merkezci biçimde yapılandırılması açısından büyük önem taşımaktadır; Avrupa, despotik ve bilimsel düşünceden uzak Doğu karşısında üstünlüğünü böylece kuracaktır.

Batı Düşüncesinde Logos-Merkezciliğin Kökenleri

Batı düşüncesinde logos, akla gönderme yapmaktadır. Grek aydınlanmasıyla birlikte dini bir yönü olan mitostan akılcılığı öne çıkaran *logosa* bir geçiş yaşanmıştır (Orak, 2011, s. 7). Böylece Antik Yunan'dan itibaren logos, Batı düşünce tarihinde akılsallık ile birlikte anılmaya başlamıştır. Logosun

hâkimiyeti altına girmeye başlayan Batı düşüncesi ise, birçok ayrımın inşa edildiği bir süreci beraberinde getirmiştir.

Batı felsefi geleneğindeki ontolojik özne ayrımı, ikincil hale getirdiği varlık alanında indirgemeci kabullere sahiptir; dolayısıyla Varlığın var olana indirgendiği Batı düşüncesi, Antik Yunan ve sonrasında Hristiyanlıkla birlikte farklılıkların hiyerarşik biçimde tanımlandığı bir yaklaşımı temsil etmektedir. Modern Avrupalı kimliğinin oluşturulabilmesi için gereken kökenleri Antik Yunan'dan çıkarıp getiren ve Yunan miti üzerinden ortak bir geçmiş oluşturarak birleşmeyi amaçlayan Batı, Rönesans ve Aydınlanma için de Antik Yunan'a yüzünü dönmüştür. Antik Yunan düşüncesinin kendisini Doğu'dan, özellikle Mısır'dan gelen bilgi üzerine inşa etmesiyle Antik Yunan'daki düşünce sistemleri oluşmaya başlamıştır. Batı metafiziğinin temellerini oluşturacak olan düalist felsefi yaklaşım ise Yunan düşünür Platon'dan sonra Aristoteles'le devam ederek yayılmıştır. Platon'un felsefesi, öncülleri olan Zenon, Herakleitos ve Parmenides'in görüşlerinden etkilenmiştir. Herakleitos'ta Tanrı anlayışı, devamlı oluş halinde olan evrenin içindeki tüm nesnelere ile birlikte uyumlu olarak kabul edilen logosun temeline kuruludur. Düzenli bir yapı olarak kabul edilen evren, tüm zamanlar ve parçaları ile her zaman mevcuttur (Aydoğdu, 2018, s. 219). Varlık anlayışını kendinde hakikati aramak oluşturan Parmenides'te ise yalnız düşünme ile mutlak, sabit varolanın bilgisine ulaşmak amaçlanmıştır. Parmenides gibi Zenon'daki mutlak, sabit gerçek dünya anlayışı da Platon'da kendisine yer bulmuştur. Platon metafiziğindeki formlar ve idealar düalizmi, duyular ile algılanan dünya ile asla değişmez yapıdaki gerçek dünya arasında bir ayrımı ortaya koyarken, varlık ve var olanın ontolojik ayrımını da inşa etmiştir (Walsh & Wilshire, 2001, ss. 132-134). Çünkü Platon felsefesi, mutlak olanı aramaktadır. Dolayısıyla Batı metafiziğinde Platon mutlak olanı, yani merkezi yaratmıştır. Aklın peşinde olduğu mutlak, değişmez ilke Platon'da olduğu gibi Aristoteles'te de felsefi bir mesele olarak yer almıştır. Rasyonel bilginin peşinden giden Aristoteles de felsefenin araçsallaştırılması, Platon'la beraber ilke, unsur, hakikat, diyalektik, retorik gibi mirasları ardında bırakmıştır. Platon'dan etkilenen Aristoteles, logos öğretisiyle oluşu rasyonelleştirmeye yönelik bir ontoloji anlayışına sahiptir. Aristoteles'in mantık anlayışı, ilk nedene, saf forma, mutlak ancak hareket ettirme gücü olan ilk hareket ettiriciye, oluşa, bozulmayan Töze, yani Varlığa yönelmiştir (Baudart vd., 2012, ss. 73-79) Aristoteles'in Varlığı, metafiziğin de en tepe noktası olarak Batı düşünce tarihinin temellerinde yer almaktadır.

Antik Yunan felsefesinden alınan mutlak ve değişmez olanın bilgisini arama çabası olarak logosun hâkimiyetini, varlık ve var olan ayrımı da düalist yapıyı Batı düşünce geleneğine taşımıştır. Bu bağlamda Batı düşünce geleneğindeki logos-merkezcilik temelinde Weber'deki akıl kavramı, Derrida'nın logos kavramı üzerinden ele alınacaktır.

Derrida'da Logos

Heidegger ve Nietzsche gibi Batı metafiziği ile hesaplaşma içinde olan Derrida, eleştirdiği kadar eleştirilen de bir düşünür olarak 1970'lerden sonra gittikçe popülerleşen yapısöküm ile birlikte anılmaktadır. Derrida için yapısöküm, bir yöntem olmanın ötesinde metinlerin bağlamlarını ifşa etmeye yönelik bir okumadır. Metnin anlamının bağlama bağlı olduğunu ortaya koyan yapısökümde amaç, Avrupa-merkezci düşüncenin oluşturduğu kategorilerin yapısökümcü bir okuma ile ortaya konulması ve kasıtlı olarak yaratılan ayrımların ortadan kaldırılmasıdır (Morgan, 2002, s. 435). Yapısöküm ile Derrida, Batı felsefi geleneğinin kurduğu ayrıcalıklı konumları ifşa etmek ister.

Derrida'ya göre Batı düşünce tarihi başından itibaren logosun hâkimiyeti altındadır. Tanrı anlayışı ile örtüşen logos, mutlak ve değişmez bir yapıdadır. Tanrı'nın Batı düşüncesindeki konumu, mutlak biçimde saf ve kendine-mevcuttur. Tanrı'daki sonsuz anlama gücü, metafizik mevcudiyetinde Descartes'tan Hegel'e kadar tüm düşünürlerde akla yapılan vurguda görülebilmektedir. Logos bu bağlamda aklın diğer adıdır (Derrida, 2014, s. 153). Logos, metafizik mevcudiyeti olarak Derrida tarafından tanımlanan Batı düşünce geleneğinde merkezi konumdadır. Logos-merkezcilik, sözün yazı karşısında üstün görüldüğü Batı düşüncesine sirayet etmiş, dikotomiler üzerinden kurulan yapının temelindedir. Kadın/erkek, ben/öteki, iyi/kötü, güzel/çirkin, modern/barbar gibi ayrımlar ilkinin olumsuz ötekisi olarak belirtilen birinci ve ikinci kavram üzerinden ilerleyen bir yapıyı ortaya koymaktadır. Bu yapıda merkez konum, ilk olarak anılan kavramdır; ona olan konumuna göre tanımlanan ikinci kavram ise olumsuz konumda olan, birinci kavram

tarafından dışlanmış olan ötekidir. Batı/Doğu ayrımı da logos-merkezci metafizik mevcudiyetinin bir örneği olarak, kendisini tanımlamak için ihtiyaç duyduğu olumsuz ötekisini yaratmak zorunda kalan Batı'nın bir dikotomisidir. Olumsuz öteki, zıt kavramı olmadan var olamayan kavram, sürekli olarak ilişki içinde olduğu ikinci kavrama metafizik mevcudiyeti içinde muhtaçtır. Kurulan merkez ve çevre ilişkisinin yarattığı hiyerarşi, logos-merkezli Batı düşünce geleneğinin yarattığı bir yapıdır.

Derrida için Batı düşüncesi, Varlığın var olana indirgenmesidir. Varlığın mutlak bir başlangıca indirgenmesiyle birlikte kontrol edilebilirlik niteliği kazandırılması, merkezi bir konumun Varlığı kontrol etme imkanına ulaşmasını da beraberinde getirecektir. Platon'dan beri süregelmekte olan bir başlangıç noktası, Derrida için mevcudiyet olarak tanımlanmaktadır. Metafizik tarihin üzerine kurulduğu mevcudiyetle Varlık, kendine-yeten, sabit formlara sahip olan, hiyerarşik bir değerler sistemine sahip hale getirilmektedir (Küçükalp, 2008, s. 257). Derrida için logos çağı anlamında olan Batı düşünce tarihi ayrıca gösteren ve gösterilen arasında yapılan ayrımla gösterilen tarafından gösterinin dışarıda bırakılmasını içermektedir. Düşünce tarihinde geçmişi oldukça uzak olan gösteren ve gösterilen ayrımı, özellikle Yunan düşünce geleneğinin kavramlarında kendisini göstermiş ve Yunan düşüncesinden etkilenen Hristiyan teolojisinde de var olmaya devam etmiştir. Gösterileni referanssız kavramlaştırma gücünden yoksun olan bu sistem, ancak logos'un varlığıyla anlaşılabilmesi temeli bulmaktadır. Logos, Orta Çağ teolojisinde göstergenin anlaşılabilmesi için Tanrı'ya yönlendirme yaptığı gibi, Batı düşünce geleneği boyunca yine bir gösterilene duyulan ihtiyaç anlamındadır (Küçükalp, 2018, ss. 48-49). Logosun hâkimiyetindeki metafizik mevcudiyetinde Batı'nın düşünme biçimi rasyonalist bir epistemoloji çerçevesine yerleştirildiğinden (Küçükalp, 2018, s. 70) logos-merkezcilik, etnosentrik bir metafizik olarak Batı'nın tarihiyle doğrudan bağlantılıdır (Derrida, 2014, s. 123).

Derrida için düşünce, Batı metafiziği içinde sıkışmış haldedir. Modern Batı'nın bilim anlayışı da bu çerçevede felsefenin yetersizliğine sahiptir ve felsefenin yetersizliği bizzat epistemenin sonudur. Ortak bir köken, mutlak bir öz anlayışı temelsiz bir ayırım olarak stratejik bir ayırma hizmet etmektedir (Derrida, 2014, s. 149). Batı düşünce geleneği açıkça logosun hâkimiyeti altındaki aklın uykusudur (Derrida, 2020, s. 332). Derrida'nın Batı'nın mevcudiyet metafiziğine karşı çıkışı, farklılık (difference) ve iz (trace) kavramları bağlamında değerlendirilebilir. Derrida'ya göre difference ve varlık, hakikat ya da bilgi temeline karşı çıkmaktadır. Zira difference kavramı Derrida'da varoluşun karşıtlık koşuluna sıkıştırıldığı mevcudiyet metafiziğine karşı oluşuna denk düşmektedir. Difference ile radikal ötekiyi tanımlama girişiminin karşısına iz kavramını koyan Derrida, Avrupa-merkezci düşüncede kavramların birbiriyle hiyerarşik biçimde konumlandırılmasına karşı çıkmaktadır (Hekman, 1999, ss. 246-247).

Logos-Merkezcilik ve Weber'de Aklın Konumu

Derrida'nın logosu, Weber'de rasyonel akıl olarak karşımıza çıkarken, Derrida'daki eleştirel yaklaşımın aksine aklın egemenliğindeki Batı düşüncesi, Weber'de benzersizliği ile ele alınmaktadır. Karşılaştırmalı tarihsel analiz metodunu benimseyen Weber, çalışmalarında Batı'nın konumunu yüceltebilmek adına ihtiyaç duyduğu ötekiyi, ikincil kaynaklardan sınırlı biçimde edindiği Doğu'ya dair bilgileri kullanarak yaratmıştır.

Weber'in düşüncesi, içinde yaşadığı düşünsel ortamın Avrupa-merkezçiliğinden etkilenmiş, düşüncelerinde Batı'nın tarihsel olarak benzersiz ve öncelikli konumunun yeniden üretilmesi büyük yer kaplamıştır. Weber'de logosun düalist yapısına benzer biçimde rasyonel/akıl-dışı, modern/geleneksel gibi ikilikler, farklı olgular üzerine yaptığı analizlerde görülebilmektedir. Batı'da kapitalizmin gelişmesi yani kapitalist ruh olarak tanımladığı olgunun ortaya çıkması, şehirleşme, bürokrasi gibi konulardaki analizleri, Avrupa-merkezci bir yanlılık eksenindedir. Weber, Batı'nın akılcılaşmasıyla beraber Doğu'yla arasındaki ayrımın gerçekleştiğini, akılcılaşan Batı'nın Antik Yunan'dan gelen ilerlemeciliğine karşılık Doğu'nun durağanlığının bu ayrımı perçinlediğini düşünmektedir (Turner, 1984, ss. 74-76). Bu nedenle Weber'deki Batı ve Doğu ayrımı yönetim, kapitalizm, din, şehirleşme olgularının ve eylem tiplerinin rasyonelleşme bağlamında analizinde ortaya koyulabilir.

Weber'e göre modern Batı kültürünün rasyonelleşmesinin ve büyüünün bozulmasının iki önemli sonucu vardır. İlk olarak, dünyaya artık hesaplanabilirlik ilkesi hâkimdir. İşleyişin kişisel yönü kaybolmuş,

yerine hesaplanabilir ve rekabetçi bir düzen gelmiştir; kişisel olmayan tahakküm biçimleri, kişisel ilişkilerle yükselen geleneksel yapıya son vermiştir. İkinci önemli sonuç ise rekabetin ortaya çıkmasının ideallerin, değerlerin ve geleneksel biçimdeki düzenin ortadan kalktığı bir düzensizlik halini yaratmasıdır. Bilim, geleneksel yaşam düzenindeki Tanrıyı ortadan kaldırmış, adeta çok-tanrılı bir düzen oluşturmuştur. Bu nedenle rasyonel bilginin egemenliği, politik, estetik ya da ekonomik alanlara yayılmıştır. Ortaya kendi değerler sistemine sahip, rasyonel ölçütlere göre düzenlenmiş yeni yaşam alanları çıkmıştır. Yaşanan değişim süreci, kültürlerde farklılıklar yaratarak her birinin kendi iç işleyişlerine göre ilerlediği yeni bir dönemi başlatmıştır. Hesaplanabilirliğin hâkimiyetinde yaşanan değişim, daha dünyevi inanç sistemlerinin yayılmasına ve gelişmesine imkân vermiştir. Nihayetinde, çok-tanrıcılığa benzer biçimde dinin birçok yaşam düzenine indirgenebileceği, daha kapsayıcı, dünyevi hayatla daha iç içe geçebilmesi imkânı doğmuştur. Değer sistemleri, kendi referans çerçeveleri içinde yaşamaya odaklanmıştır (Gane, 2012, 29).

Weber'in yönetim olgusuna dair analizlerine bakıldığında patrimonyal tahakküm kavramının ve Marx'taki Asya Tipi Üretim Tarzı kavramına benzer yaklaşımlarının, Weber'in İslam toplumlarına dair fikirlerinin merkezinde Doğu'nun keyfi, istikrarsız, siyasi ve ekonomik açıdan Batı'nın zıddı olarak konumlanması yatmaktadır. Weber için durağan olan Doğu'da hukuk, bilim ve sanayi, ilerlemeci Batı'nın aksine gelişmemiştir (Turner, 2019, s. 51). Weber, Doğu'da sanayileşmenin engellenmesinin önünde bir engel olarak gördüğü patrimonyalizmin modern bürokrasinin kapitalizmin önünü açan yapısına karşılık kapitalizmi engellediğini öne sürmektedir. Sürekli ve düzenli yasal bir düzene güvenme ihtiyacı duyan kapitalizm, nesnel ve hukuki idareye de aynı şekilde muhtaçtır. Ancak Weber'e göre Doğu'daki dini yapı bireylerin değil devletlerin dini olarak yönetimin rasyonelleşmesinde bir engel teşkil etmekteydi. Patrimonyal keyfilik bürokratik ve hukuki rasyonelitenin önünü keserek antikapitalist bir etki yapmaktaydı (Weber, 2018b, s. 460). Weber'e göre Doğu'daki patrimonyalizm bu nedenle irrasyonel sonuçlara sahip olma eğilimindedir. Patrimonyal yönetimler, ekonomik faaliyetler için gereken rasyonelleşme ve yükümlülüklerin hesaplanabilirliğini de engellemekte ve girişim özgürlüğü için imkân tanımamaktaydı. (Weber, 2018a, s. 359). Bu çerçevede Avrupa-merkezci bir yaklaşım benimseyen Weber, oryantalizm kavramsallaştırmasında da Avrupa kapitalizminin doğuşunu açıklamak için kültürler-arası karşılaştırmalar kullanarak Batı'nın feodalizmi ve Doğu'nun patrimonyalizmi arasında bir ayrım yapmaktadır. Öte yandan, İslam toplumlarındaki İslam prebendalizmi analizinde ise içselci gelişme yorumlarını temel almaktadır. Weber'in Avrupa-merkezci düşünceler üzerinden geliştirdiği Doğu anlayışında İslamcı ahlak felsefesi ve İslam toplumlarındaki kent burjuvazisinin yokluğu kabulleri ise Weber'in yanlı bakış açısını gösteren diğer noktalar (Turner, 1984, ss. 74-75). Batı ve Doğu ikiliğini kuran Weber, Hristiyan Avrupa'yı İslami Doğu ile de kıyaslamaktadır. Weber, modern Batı'yı araçsal rasyonelliğin seküler biçimde geliştiği bir ülke gibi görmekte (Hindes, 2007, s. 137) ve rasyonel düşüncenin Batı'daki hâkimiyetini, kapitalizm analizinde Batı'nın ve Doğu'nun toplumsal yapısındaki din olgusu üzerinden de açıklamaktadır. Weber, Çin'deki Konfüçyüsçülük ve Taoizmin, Batı'daki Püriten ahlakı karşısındaki konumuyla kıyaslamaktadır.

Batı ve Doğu ayrımı kapitalizm olgusuna uyarlandığında Weber'e göre Batı kapitalizmi, geri kalmış Doğu karşısında Batı rasyonelleşmesinin bir sonucudur. Batı Avrupa'da modern anlamda kapitalizmin doğması, Weber'e göre bir yaşam biçimi olarak rasyonelleşebilen ve iş zekasıyla buluşabilen ahlak anlayışının sonucudur. Orta Çağda kilise, kapitalist ataerki otoriteyi ve tüm köylünün ve küçük burjuvanın gelenekselci çıkarlarını güçlendirecek şekilde hareket etmiştir. Dönemin kilisesinin anti-kapitalist bir niteliği dahi olduğunu belirten Weber'e göre Yahudilerden, Müslümanlardan ya da Budistlerden daha sınırlı olsa da ticari hayatta seküler bir mesleğin belirli bir sistem içinde, metotlu biçimde yapılabilmesi için hiçbir güdüleyici unsur da sunmamıştır. Bu nedenle rasyonelleşmiş bir çalışma ahlakı doğmamış, ekonomik davranışın rasyonel, ticarete yönelik bir girişim olarak yapılabilmesi için hiçbir ilke sunulmamıştır (Weber, 2018b, ss. 555-556). Ancak çileciliğin dindarlıktaki güçlü iş zekasıyla birleşmesi, rasyonel bir çalışma ve meslek ahlakını yaratmıştır. Dolayısıyla Protestan ahlak ve çağdaş kapitalist kültür arasındaki içsel bağlantı Weber'e göre tamamen dinsel nitelikte olup, çileciliğin özgür ticaretle buluşmasından kaynaklanmaktadır (Weber, 2013, ss. 38-39). Çağdaş kapitalizmi yaratan kapitalist ruh, gelenekselcilikle mücadele ederek, rasyonel olmayan iş anlayışıyla çatışarak kapitalizmin talep ettiği başlı başına bir uğraş olarak işin kendisinin görüldüğü bir anlayışla hareket etmiştir. Weber'e göre bu durum dini ahlakın yoğunluğunun gelenekselciliği aşmasıyla sonuçlanmıştır. Kapitalizmin talep ettiği yaşam tarzı,

geleneksel dini ahlak anlayışının yerine geçmiştir (Weber, 2013, s. 59). Batı'da rasyonelleşerek yaşamın faydacı akışına uyum sağlayabilen Protestan ahlakı, Batı Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıkmasıyla sonuçlanacak yaşam biçiminin doğmasını sağlamıştır. Weber, kişisel çıkarlar peşinde Protestan ahlakının dışındaki bir anlayışla koşmanın Batı'ya göre değerlendirildiğinde geri kalmışlığın bir göstergesi olarak kabul edildiğini düşünmektedir (Weber, 2013, s. 53). Bu bağlamda çileci mezheplerin idaresinde metodik bir yaşam biçimi olmadan Weber'e göre modern kapitalizmin oluşması için gereken ahlaki koşullar sağlanamazdı. Modern kapitalizmin ihtiyaç duyduğu bireyci ekonomik dürtüler ancak bu ahlak anlayışı tarafından meşru ve kutsal kılınabilmiş, Protestan ahlakının benimsediği metodik çalışmak ve düzenli meslek anlayışıyla Doğu'nun ahlak anlayışı karşısında Batı Avrupa'da kapitalizm oluşabilmiştir (Weber, 2017, s. 310).

Din olgusu Weber için rasyonel bir yaşam tarzı yaratmanın belirleyici unsuru olarak Batı ve Doğu ayrımında önemli yer kaplamaktadır. Batı'da kapitalizmin çıktığı dönemde Çin'de de kapitalizmin oluşması için uygun koşullar vardı. Gelişmiş iç ve dış ticaret, ülkede statü kazanmak için ülke çapında yapılan sınavlardaki fırsat eşitliği, sakin bir toplumsal yapı ve gelişmiş şehirlere ve buna bağlı olarak oluşan hareketlilik, ekonomik faaliyetler üzerinde kısıtlayıcı olmayan düzenlemeler ve Avrupa'ya kıyasla gelişmiş teknoloji mevcuttu. Tüm bunlar, Çin'de kapitalizmin gelişmesine imkân verebilirdi. Ancak Çin'de kapitalizmin gelişmesine engel olan, Batı'dan farklı bir sosyal yapı vardı. Para sisteminin gelişmemiş olması, güçlü merkezi hâkimiyetin ticaret için özerk şehirlere imkân vermemesi, hesapçılıktan ziyade özcü bir ahlak anlayışının hâkim olması, geleneğin hâkimiyetinde bir Çin tablosu çizmekteydi. Batı'daki bürokrasiye benzer bir bürokrasinin oluşmasının önünde duran da yine geleneğin varlığıydı; hesapçı bir ahlak anlayışı yerine düşünme biçime göre statü kazandırarak görevlendiren bir sistem vardı (Turner vd., 2013, ss. 251-252). Taoizmin ve Konfüçyüsçülük Çin'in toplumsal yapısı üzerindeki hâkimiyeti, Batı ve Doğu arasında Weber için kapitalizmin içsel gerekliliklerini sağlama bakımından fark yaratan unsurdu (Weber, 2018, ss. 761-764). Çin'de yönetici sınıflar arasında hâkim olan Konfüçyüsçülük ise belirgin güce sahipti. Bu nedenle Weber için Çin'deki anti-bürokratik yapı ve patrimonyalist eğilimlerin altında yatan unsur, Konfüçyüsçülük oldu. Bürokratik yapının oluşumunda Batılı anlamda bir meslek fikrine tamamen karşı bir yöntem izlenmekteydi. Konfüçyüsçü ilkelerle ülke genelindeki memur alımları geleneksel sınavlarla yapılmakta ve bu sınavlarda asıl olarak teknik uzmanlık bilgisi yerine ahlaki ilkelere hakimiyet ölçülmekteydi (Weber, 2018b, ss. 413-414). Taoizm'de ise gelenek, Konfüçyüsçülükte olduğundan daha baskındı. Büyünün varlığını hala koruduğu Taoizm, geleneğe sıkı biçimde bağlıydı. Dolayısıyla Weber'in analizine göre yeniliğe uzak bir yapı sergileyen Taoizm için içsel ya da dışsal, hiçbir rasyonel yönelime yer yoktu. Weber için akıl yerine büyüün hâkimiyetinin devam etmesi, Konfüçyüsçülerde var olan doğru ve yanlış ayrımının yerine temiz ve kirliliği koymaktaydı. Ortodoks Konfüçyüsçülükte olduğu gibi Taoizm'de de merkezi konumda gelenek vardı. Weber için her iki dinde de Püriten ahlak anlayışındaki gibi bireyin yaşamını yönlendiren dini bir içsel güdü yoktu; Çin'de iyi bir yurttaş olmak, Konfüçyüsçülük için en rasyonel eğilimdi (Weber, 1959, ss. 205-206). Öte yandan Weber için Püritenizm, büyü ile bağlarını koparmıştır. Konfüçyüsçülükte ise büyü korunmuştur. Gelenek, değer ve duygusal yönelimli eylemler Çin'de hâkimiyetini sürdürürken, Püritenizm'de büyüün bağlarından kopmak beraberinde rasyonel düşüncenin Tanrı'nın gözünde değerli olduğu sonucunu yaratmıştır (Weber, 1959, s. 226). Modern sanayi kapitalizmi, gelişmiş ve mükemmelleşmiş bir sermaye muhasebesi tekniğinin fazlasıdır. Serbest emek istihdamının kâr amaçlı, bürokratik örgütlenmiş girişimlerinin daimî bir mücadelesi, modern sanayi kapitalizminin temelidir. Batı'daki bilimin rasyonel temelleri ise gittikçe yükselen doğa bilimlerine bağlıdır. Weber'deki kapitalist rasyonelitenin dayanağı bu nedenle hesaplanabilirliktir (Brubaker, 2017, ss. 29-34).

Weber'in benimsediği Batı metafiziğinin düalist karakteri, Batı'da dinin rasyonelleşerek kapitalizmi oluşturma gücüne kavuşmasına karşılık Doğu'nun büyüü yapısını koruyarak rasyonel bir kapitalizmin oluşmasına engel olduğu düşüncesinde kendisini göstermektedir. Çin, Hindistan ve İslam toplumlarını Batı ile kıyaslayarak Batı'nın benzersiz konumunu ve rasyonelliğini analiz etme çabasında olan Weber, kapitalizm analizinde bunu göstermiştir. Asya dinleri dünyanın büyüünü bozمامışken, Protestanlık büyüü bozarak rasyonelleşmiştir. Çilecilikğin dünyevileşmesi, sistemli ve muntazam bir yapının oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Püriten ahlakta Tanrı'nın talebinin yalnızca çalışmak değil, belirli bir meslekte akılcı biçimde çalışmak olması nedeniyle Püriten meslek anlayışı ve çileci yaşam tarzı ortaya kapitalist ruhu

koyabilmiştir (Weber, 2013, s. 201). Orta Çağ Avrupası'nda dilencililiği hoş gören ahlak anlayışı, kapitalist ruhla beraber Tanrı'ya karşı gelmekle bir tutulmaya başlanmıştır. Protestan ahlakının kontrolsüz, hesapsız ve düzensiz yaşama açtığı savaş karşısında Batı Avrupa'nın yaşam tarzında da değişim yaşanmıştır. Kapitalist ruhun oluşumu, hayattan güdüsel biçimde zevk almanın ve servetin keyfi harcanmasının düşmanıydı. Günümüz kapitalizminde standartlaşmış üretime hizmet eden standartlaşmış hayat anlayışı, Protestan ahlakının güçlü eğilimlerinin temeli üzerinde yükseldi. Mesleki uğraşa, hesaplanabilir ve düzenli üretime yönelen kapitalist ruh, erdemi mesleğin sürekliliğinde bulmaya başlayarak dini kökenleri gittikçe eritmeye başladı. Bu nedenle faydacı bir dünya anlayışına yönelen dini ahlak, rasyonelleşmeye başladı (Weber, 2013, ss. 216-227).

Weber'in Batı ve Doğu arasında kabul ettiği ayrımı yansıtan bir başka olgu ise şehirleşme olgusudur. Weber için ahlaki dindarlık toplumda orta-düşük sınıflardaki bazı şehirleşmiş statü gruplarınca taşınmaktadır. Bu nedenle Batı'da şehirli orta sınıf dindarlar Hristiyan şehirlerinin oluşmasını sağlamışken, Doğu'da bağımsız kabile ve klanlardan oluşan gruplar Doğu'nun şehirleşmesine katkıda bulunamamıştır. Ekonomik niteliğe sahip Asya ve Doğu şehirlerinde klan birliklerinin ve mesleki grupların eylemlerinin olmasına rağmen bu şehirlerde "şehir yurttaşlığı" birliği oluşamamıştır (Weber, 2018b, s. 598). Sadece Hristiyan Avrupası şehirleşebilmiştir. Bu bağlamda patrimonyalizm kavramı Weber'in şehirleşme analizinde de merkezi konumdadır. Özerk Batılı şehirler, Doğu'daki gibi patrimonyalizmin egemenliği altında olmadığı için gelişebilmiştir. Batı'da kapitalizmin doğuşu, bu özerk şehirler sayesinde mümkün hale gelmiştir. Weber, özellikle Hristiyanlık karşısında geri konuma yerleştirdiği İslam'ın, özerk şehrin gelişmesinde bir engel olduğunu düşünmektedir; İslam, Arap kabile ve klan bağlarının parçalı yapısını asla aşamayıp sadece kabile ve klanların ordu dini olarak kalmıştır (Weber, 2018b, s. 609). Dindar düşük gelirli grupların savaşçılık ve dindarlıkla harmanlanmış, patrimonyal bir düzen içinde yaşamalarının nedeni olarak da İslam'ı göstermektedir (Turner, 2019, ss. 194-197).

Doğu'nun toplum olma kabiliyetinden yoksunluğu, şehirlerine de yansır. Weber için bir yerin şehir-topluluğuna dönüşmesi için gereken tarım dışı ticaret, pazar, hukuksal bir düzen ve mahkemeler, kısmi de olsa bağımsızlık, Batı'da mevcutken Doğu'da bu özellikleri bulmak güçtür. Batı'da klanların kardeşlik bağına benzer bir yapı olmadığı için Asya'nın aksine Batı'da şehir birliği, klanın kardeşlik anlayışının engellemesiyle karşılaşmadan oluşabilmiştir. Batı şehri özellikle Orta Çağ şehirlerinden başlayarak yalnızca ekonomik örgütlenme bağlamında ticaret ve zanaat merkezi olmamış, siyasi olarak bir kale, idari bölge olarak sarayın çevresi ya da bir kardeşlik birliği olagelmıştır (Weber, 2018b, ss. 608-612). Batı'daki kurumsallaşmış şehirleşme, Doğu'nun parçalı yapısı içinde mümkün değildir; Weber, Doğu'da ticaretin şehirlerde değil özellikle kırsalda geliştiğini öne sürmektedir. Weber, Batı karşısına koyduğu Çin'de yaşlılar konfederasyonunun köylerdeki mutlak gücünün, Hindistan'da köy topluluklarının elinde olan kapsamlı yetkilerin, Rusya'da özerk yönetimlerin güçlüğünün Doğu'da kapitalizmin olduğu gibi şehirleşmenin de gelişmesinin önünde engel olduğunu belirtmektedir (Weber, 2018b, ss. 560-597). Doğulu, dindar ve köylü imajı, idealize edilmiş kırsal geçmişin Avrupa romantizminin bir yansıması olarak Weber'in çalışmalarında yarattığı bir kategoridir. Weber için köylü ilkel, büyüye yönelmiş ve ampirik amaçlarını rasyonel, araç ve amaç yönelimli eylemle değil, gelenek ve duyguların egemenliğindeki eylemle gerçekleştirmeye çalışmak anlamındadır. Weber'in köylüsü, büyüün güdümündedir; putperesttir (Turner, 2019, s. 191).

Weber'in eylem tipleri Batı ve Doğu üzerine yaptığı analizlerde de kullandığı analitik araçlar olarak, Weber'in rasyonel ve irrasyonel ayrımını yapmasında merkezi önemdedir. Weber'deki Batı ve Doğu ayrımı bu çerçevede yönetim, kapitalizm, din ve şehirleşme olguları analizlerinin tamamında mevcut olmuş ve Avrupa-merkezci epistememin köklerindeki logos-merkezciliği yeniden üretmiştir.

Batı ve Doğu arasında kurulan Avrupa-merkezci epistemolojik ayrım Weber'in yönetim, kapitalizm, din ve şehir olguları üzerine yaptığı analizlerde, Batı'nın biricikliğini göstermek için yaratılan geri öteki olarak Doğu, karşılaştırmalı tarihsel analizine yardımcı olması için kullanılan bir öteki konumu perspektifinde yeniden üretilmektedir. Bu nedenle Weber'in çalışmalarında Batı düşünce geleneğine Antik Yunan'dan bu yana hâkim olan düalist yapı görülebilmektedir; Weber, Avrupa-merkezci epistemolojik ayrımları kabul etmektedir. Derrida'daki logosun ağırlığı, Weber'in eylem tiplerindeki kavram karşıtlıklarının belirleyicisidir. Bu nedenle Weber'deki Batı ve Doğu ayrımının izinin sürülebileceği son uğrak noktası olarak eylem tiplerinin karşılaştırmalı olarak ele alınması önem arz etmektedir.

Derrida'da logos-merkezcilik olarak şekillenen Avrupa-merkezcilik, Weber'in analizlerinde analitik araçlar olarak kullanmak için oluşturduğu ideal tiplerden olan eylem tiplerinde de mevcuttur. Weber'in eylem tiplerinde, Derrida'nın yazıda özetlenmiş olduğunu belirttiği mevcudiyet metafiziğinin (Derrida, 2014, s. 109), yani Avrupa-merkezci düşüncenin izlerini sürmek mümkündür. Derrida'nın mevcudiyet metafiziği olarak tanımladığı Batı düşünce geleneğinde merkez konumda olan logos, Weber'in eylem tiplerindeki rasyonalite olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı'nın merkez alınarak, Batı'ya göre konumlandırılarak kurulan hiyerarşide rasyonalite, Weber'de eylemin akıl-dışı olup olmadığını belirleyecek merkez konumun kendisidir. Weber'deki bu ontolojik ayırım, Batı'nın bilgisinin konumunu da belirlemektedir. Dolayısıyla Weber'de rasyonel eylemin Batı'daki belirleyici konumu onu geleneksel eylemin hâkimiyetindeki Doğu karşısında üstün ve ayrıcalıklı kılmıştır. Doğu, kapitalizmle Batı'nın kazandığı gelişme hızı karşısında tarihsel bir durağanlığın içinde hapsolmüştür. Doğu'da toprak sahiplerinin egemenliği altındaki kent yaşamına karşılık Batı'da özerk bir burjuva oluşturabilmiş sınıflı yapı, geleneğin rasyonalite karşısında yenilgisi olarak değerlendirilmiştir.

Weber için bir eylemin rasyonel olabilmesi, toplumsal olabilmesi ile ilintili olarak ele alınmaktadır. Dört eylem tipi tanımlayan Weber'de rasyonalite, eylem tiplerini ayırıştırın en önemli unsurdur: Amaçlar, araçlar ve ikincil sonuçların beraber değerlendirilerek takip edildiği araçsal-akılcı eylem, başarı beklentisinden bağımsız olarak sadece estetik, dini ya da başka bir davranış biçiminin değerine bilinçli olarak inanmak tarafından belirlenen değer-akılcı eylem, Weber'in rasyonel eylemden bir sapma olarak değerlendirdiği, sadece duygular tarafından yönlendirilen duygusal eylem ve son olarak insanların alışkanlıkları nedeniyle gerçekleştirdikleri geleneksel eylem. (Weber, 2018a, ss. 132-133).

Bir anlamın kesinleşmesi, rasyonel temellere dayanmaktadır. Weber için rasyonel anlamının zirvesine mantıksal ve matematiksel önermelerin anlamlarını içeren durumlarda ulaşmak mümkündür. Eylemin tam olarak anlaşılması, aklın tam olarak anlamasıyla rasyonel olarak açık bir anlama sahiptir (Weber, 2018a, s. 113). Eylemin anlamlı olabilmesi, logos-merkezli Batı'nın düşünce sistemiyle örtüşmektedir. Hesaplanabilirliği, Batı'nın üstünlüğü çerçevesinde kapitalizm analizi ve rasyonelleşme çerçevesinde değerlendiren Weber için, rasyonel eylem de anlamlı olabilen eylem olarak logos-merkezlidir, eylemin anlamının hesaplanabilirliği, rasyonel eylemin de ölçütüdür.

Somut bir eylemin nedensel yorumuna ulaşmanın yolu, eylemin ve güdülerin doğru biçimde anlaşılmasıyla ve her ikisi arasındaki ilişkinin anlamlı biçimde kavranabilmesiyle mümkündür. Dolayısıyla rasyonellik, nedensel açıklama imkânı olan eylemlerde mümkündür (Weber, 2018a, s. 120). Weber'e göre nedensel yorum imkânı sadece rasyonel eylemlere getirilebilir; bu nedenle Weber bireylerin aklın, yani Batı düşünce geleneğinde süregelen logosun hâkimiyetinin varlığı altında rasyonel olabileceklerine inanmaktadır. Anlaşılabilir eylem tipi, logosun eylemidir. Duygusal ve geleneksel eylem bu bağlamda logostan uzak, Batı düşünce geleneğindeki rasyonel konumda bulunamayacak eylem olduğu için akıl dışıdır.

Derrida'nın differance kavramı, karşıtlıkların ortaya konması ile ilintilidir. Weber'in rasyonel ve rasyonel olmayan eylem ayırımının barındırdığı dikotomi, differance'ın işaret ettiği, metafizik düşüncenin temelindeki ayırımdır. Derrida'daki hakikat anlayışı, yani logos, Weber'de rasyonalite üzerinden eylem tiplerindeki ayırımı yaratmaktadır. Eylem tiplerinde rasyonel ve akıl dışı ayırımının yapıldığı her durumda, mutlak ve sabit olan merkezin varlığı görülmektedir. Bu merkez, rasyonel Batı modernitesidir. Dolayısıyla eylem tiplerindeki logos-merkezcilik, Batı-merkezciliktir. Akıl, geleneksel ve modern ayırımını yapmaktadır. Geleneksel ve duygusal eylem; modern olmayana karşılık gelmektedir.

Sonuç

Batı medeniyetinin üstünlüğünü kabul eden Avrupa-merkezcilik için Batı'nın yaşadığı tarihsel gelişim ilerlemeci, eşsiz ve biricik konumdadır. Rönesans, Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimiyle birlikte Batı, araçsal aklın hâkimiyetinde olan tek medeniyetin kendisi olduğu söylemini geliştirdiğinden Batı modernitesi rasyonelleşmenin doruk noktası olarak kabul edilmiştir. Bir bütünlük içindeki Avrupa kültürü mitiyle Batı'nın dışı, kötü ve geri ötekiler olarak konumlandırılmıştır. Bu makale kapsamında Batı düşüncesindeki logos-merkezciliğin, Avrupa-merkezci yaklaşımın Batı ve Doğu ayırımını

yaratmasına Weber'in sosyolojisine yansımaları değerlendirilmiştir. Derrida'nın logos hâkimiyetinde gördüğü Batı düşünce biçiminin düalist karakteri Weber'in karşılaştırmalı sosyolojisinde merkez konumdur. Modern Batı düşüncesine hâkim olan akıl ve duyu karşıtlığı Weber'in karşılaştırmalı analizlerindeki zeminde mevcuttur. Rasyonel ve irrasyonel olanın karşıtlığı, Batı ve Doğu ayrımının temelinde yer almaktadır. Rasyonelleşebilen Batı, gelenek ve değerlerin hâkimiyeti altındaki Doğu karşısında kapitalizmin gelişmesine imkân veren kapitalist ruhu yaratabilmiştir. Rasyonel eylem, Püriten ahlakla gündelik yaşamı hesaplanabilir ve planlanabilir hale getirirken Doğu'da kapitalizmin oluşması için gereken koşullar akılcı bir planlamaya kapalı kalarak, geleneğin çerçevesine sıkışmıştır. Dolayısıyla ilerleyen Batı rasyonelleşme ile logosun hâkimiyetindeki gelişme çizgisini izlerken, Doğu durağan ve sabit kalmıştır.

Weber'deki Batı ve Doğu ayrımının görülebileceği yönetim, kapitalizm, din ve şehirleşme analizleri, rasyonel Batı karşısında gelişemeyen Doğu imajı çizmektedir. Geleneksel ahlak anlayışına sahip Doğu'nun patrimonial yönetim anlayışı rasyonel bir bürokrasinin gelişmesine engel olarak, kent burjuvazisinin gelişmesini engellemiştir. Rasyonelleşme modern kapitalizmin Batı Avrupa'da ortaya çıkmasında da belirleyici olmuştur. Doğu'da İslam'ın ya da Konfüçyüsçülük'ün aksine Protestan ahlakı bireysel ekonomik gelişmeyi, metodik bir çalışma ve meslek anlayışını kutsal ve meşru saymıştır. Weber'e göre rasyonelleşmiş bir ahlak anlayışının varlığı, yaşamı kapitalist gelişme için uygun hale getirmiştir. Bu bağlamda Doğu ve Batı arasındaki dini farklılıklar çerçevesinde gelişen ahlak anlayışları, kapitalizmin gelişmesinde farklı tarihsel süreçleri yaratarak Weber'e göre Doğu'da aynı koşullara sahip olsa da modern kapitalizmin oluşmasına engel olmuştur. Şehirleşmenin de Batı'yı Doğu karşısında avantajlı kıldığını düşünen Weber için şehrin bir yurttaşlık bilinci oluşturamayan, parçalı bir yapıdan oluşması şehrin ticari bir merkeze dönüşmesini engellemiştir. Kırsalda ve dağınık yapıda gelişen Doğu ticareti Batı'daki şehirleşme karşısında merkezler oluşturamadan kalmıştır.

Weber'in çalışmalarında görüldüğü üzere Batı uygarlığına biricik konumunu kazandıran rasyonelleşmenin varlığıdır; araçsal akılcı eylemin hâkimiyetinde Batı toplumları, durağan ve geleneksel Doğu toplumlarından ayrılmaktadır. Doğu toplumlarında hâkim olan geleneğin ve değerlerin hâkimiyetinde olan eylem tipidir. Böylece Doğu, ilerlemeyen, geri kalmış öteki halindedir. Derrida'da Batı düşünce geleneğinin kafesine dönüşen logos, Weber'in çalışmalarında Batı'nın tahtına dönüşmektedir. Gelenekle ve duygularla bağını koparıp akla teslim olmayan düşünce biçimini Doğu'nun geri kalmışlığına dair bir açıklama olarak sunan Weber için araçsal aklın önderliğindeki Batı, ilerlemiş ve Doğu karşısında üstün olmuştur.

Weber'in kapitalizm analizinde rasyonelleşebilen ve bu yüzden Batı'da gündelik hayatın hesaplanabilirliği ile uyum sağlayabilen bir din olarak Püriten ahlakı, araç-amaç yönelimli rasyonel bir eylemdir. Öte yandan Çin örneğinde olduğu gibi modernleşemeyen, yani büyüye hapsolmuş, araçsal akla uygun eyleme dönüşerek bireylerin hayatına dahil olamayan Konfüçyüsçülük, Doğu'da rasyonel kapitalizmin gelişmesine engel olmuş, toplumsal yaşamda logos yerine geleneğin hâkimiyetini devam ettirmiştir. Geleneksel ve modern ayrımı ekseninde Batı ve Doğu düalizmini yaratan bu epistemolojik ayrım, Derrida'da felsefenin epistemesindeki ayrımdır. Rasyonel eylem ve geleneksel/duygusal eylem doğrultusunda Batı ve Doğu'nun tarihsel olarak farklılaşması, tarih kavramına yüklenen ötekinin bilgisini taşımaktadır. Batı'nın mutlak logosu, Orta Çağ teolojisinin bilgisini modern dönemde hala mevcuttur. Tanrı/logos, Batı üstünlüğünün bilgisinin kurulmasında Weber'in eylem tipleri aracılığıyla var olmaya devam etmektedir. Derrida'nın hakikat ve mevcudiyet kavramları Weber'in rasyonel Batıdır. Logos merkezli Batı düşüncesinin düalist karakterinin yansıdığı Weber'in eylem tipleri, geleneksel ve modern karşıtlığı içinde rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştırılmaktadır. Modern dönemde akıl dışılığa itilmiş öteki olarak duygusal ve geleneksel eylem Weber'de Batı ve Doğu ayrımının temelini oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Amin, S. (2007). *Avrupa-merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi* (M. Sert, Çev.). İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
Aydoğdu, H. (2018). Herakleitos ve Whitehead'in ontolojilerinde dinamik ve organik bir bütün olarak "Sınırsız Evren". *Kaygı*, 31, 217-238.

- Baudart, A., Chenet, F., Dumont, J.-P., Farago, F., Hadot, P., Jambet, C., Jullien, F., & Russ, J. (2012). *Felsefe tarihi: Kurucu düşünceler* (İ. Yerguz, Çev.; Vol. 1). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Bernal, M. (2016). *Kara Atena: Eski Yunan uydurmacası nasıl imal edildi? 1785-1985* (Ö. Buze, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bhambra, G. K. (2015). *Moderniteyi Yeniden Düşünmek: Post-Kolonyalizm ve Sosyolojik Tahayyül* (Ö. İlyas, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Brubauker, R. (2017). *Rasyonalitenin sınırları Max Weber'in sosyal ve ahlaki düşüncesi üzerine bir deneme* (B. Taniyan & G. Çeğin, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Derrida, J. (2014). *Gramatoloji* (İ. Birkan, Çev.). İstanbul: BilgeSu Yayıncılık.
- Derrida, J. (2020). *Yazı ve fark* (P. B. Yalım, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gane, N. (2012). *Max Weber and contemporary capitalism*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Hekman, S. (1999). *Bilgi sosyolojisi ve hermeneutik* (H. Arslan & B. Balkız, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Hindes, B. (2007). Rationality and the characterization of modern society. In *Max Weber, Rationality and Modernity* (pp. 137-153). Londra: Routledge.
- Hobson, J. M. (2020). *Batı medeniyetinin doğulu kökenleri* (E. Ermert, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. (2013). *Rönesans Avrupası: Türkiye'nin batı medeniyetiyle özdeşleşme süreci*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Küçükcalp, K. (2008). *Batı metafiziğinin dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Küçükcalp, K. (2018). *Jacques Derrida: Felsefenin dekonstrüksiyonu*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Küçükcalp, K., & Cevizci, A. (2019). *Batı düşüncesi: Felsefi temeller*. Ankara: İsam Yayınları.
- Morgan, D. (2002). *Introduction to phenomenology*. Londra: Routledge.
- Orak, B. (2011). Mitos'tan Logos'a geçiş ya da Grek aydınlanması. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, 2, 5-21.
- Turner, B. S. (1984). *Marks ve oryantalizmin sonu* (H. Ç. Keskinok, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Turner, B. S. (2019). *Max Weber ve islam* (Y. Aktay & M. M. Şahin, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Turner, J. H., Beeghley, L., & Powers, C. H. (2013). *Sosyolojik teorinin oluşumu* (Ü. Tatlıcan, Çev.). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Walsh, W. H., & Wilshire, B. W. (2001). *Metafiziğe giriş* (A. Cevizci, Compiler; A. Cevizci, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Weber, M. (1959). *The religion of China: Confucianism and Taoism* (H. Gerth, Çev.). ABD: The Free Press.
- Weber, M. (2013). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (G. Rızaoğlu, Çev.). İstanbul: Oda Yayınları.
- Weber, M. (2017). *Sosyoloji yazıları* (T. Parla, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Weber, M. (2018a). *Ekonomi ve toplum* (L. Boyacı, Çev.; Cilt. 1). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Weber, M. (2018b). *Ekonomi ve toplum* (L. Boyacı, Çev.; Cilt. 2). İstanbul: Yarın Yayınları.